

Jean Paul over opvoeding

Daan Thoomes

Opgewektheid als hét kenmerk van de ‘goede opvoeder’

Bestaat er iets mooiers dan een vrolijk zingend kind? Voor de schrijver **Jean Paul** (1763-1825) in elk geval niet. In zijn *Levana* oder *Erziehlehre* uit 1807 noemt hij een *vrolijke stemming* (‘Freudigheid’) zelfs de grondvoorwaarde voor een goed verlopende kinderlijke ontwikkeling. Een volwassene kan zo nu en dan eens somber of verdrietig zijn maar die kan zich daar in principe zelf overheen zetten. Voor een kind ligt dat anders. Wanneer een kind bedrukt is werkt dat remmend of zelfs blokkerend op zijn gehele functioneren en heeft het dikwijls hulp van een volwassene nodig om uit die stemming te komen. Voor alle opvoeding geldt dat als kinderen opgewekt zijn de ontwikkeling als het ware vanzelf verloopt en omgekeerd dat als kinderen treurig zijn elke opvoedingsinspanning vergeefs is.

Opgewektheid komt een mens niet aanwaaien. De ene mens is van nature weliswaar opgewekter dan de ander maar voor iedereen geldt dat er een zekere inspanning voor nodig is. Jean Paul bespreekt het verschil tussen het passieve genieten en het actieve gedrag dat samenhangt met opgewektheid. Mede daarin onderscheidt de mens zich volgens hem van het dier: dieren kunnen weliswaar ook genieten maar alleen een mens kan opgewekt zijn. Uit die opgeruimdheid zou bovendien iets blijken van levensaanvaarding. Dat hoeft niet op een uitbundige manier. Het is ook mogelijk “in einem stillen milden Erfreuen über das Sein” (Bollnow, 1952).

Deze zienswijze inspireerde **Fröbel** tot het ontwerpen van zijn onderwijsmethode met de welbekende knutsel- en spelactiviteiten. In de handleiding bij de eerste ‘Spielgabe’ beschrijft hij het belang van *het spel* als activiteit en als middel om kinderen in een vrolijke stemming te houden tijdens het onderwijsleerproces.

‘Levana’

Het woord ‘Levana’ is door Jean Paul ontleend aan de Romeinse Oudheid. Het is de naam van de godin die door moeders werd aangeroepen op het moment dat ze hun pasgeboren kind aan de voeten van de vader legden, in de hoop die het kind zou optillen en daarmee zou erkennen als zijn eigen kind. In de ‘Vorrede’ bij de eerste druk, schrijft Jean Paul dat ‘Levana’ de naam is van de moederlijke godin die werd afgesmeekt om vaders een vaderhart te geven en spreekt daarbij de wens uit dat deze smeekbede door dit boek opnieuw gevolgen zal hebben.

Romanschrijver en pedagoog

Jean Paul heeft als romanschrijver grotere bekendheid gekregen dan als pedagoog. Zijn romans worden nog steeds gelezen. Onlangs heeft de Wissenschaftliche Buchgesellschaft zijn volledige werk nog weer eens uitgegeven, nu in een 10-delige ‘Schmuck-Kassette’. Daarin komen titels voor als *Titan*, *Flegeljahre*, en *Dr. Katzenbergers Badereise*. Kenmerkend in zijn verhalen is een aantal terugkerende thema’s zoals: de overgevoelige maar geniale held, de sentimentele dweepzieke geliefde, de pedante kleine burgerman, en de zonderling.

Werken als *Mixturen für Menschenkinder aus allen Ständen*, *Unsichtbaren Loge*, en *Hesperus* trokken de aandacht van **Herder** die hem vervolgens uitnodigde om naar Weimar te komen. Daar ging Jean Paul op in en verbleef daar van 1798 tot 1800. Van Herder leerde hij in die tijd, dat de mens van nature is aangelegd op de realisering van humaniteit. Elk mens

heeft, volgens die opvatting, de opgave om *individueel* uitdrukking te geven aan de algemene idee van menselijkheid. In zijn opvoedingstheorie, de *Levana*, komt deze gedachte later terug. Daarin is de voornaamste taak van de opvoeding: het tot ontwikkeling laten komen, stimuleren en vormen van deze *individualiteit*.

Van 1800 tot 1804 hield Jean Paul zich op in Berlijn, waar hij werd opgenomen in 'romantische kringen'. Zo bezocht hij regelmatig de 'Berliner Salons' (Gaus, 1998). Vriendschapsbanden ontstonden met **Schlegel, Schleiermacher en Tieck**. Er bestond onder deze 'Salongäste' een grote mate van gelijkgerichtheid, die later door Dilthey in verband gebracht is met inwerkingen van de sfeer van culturele omwentelingen in hun jeugd (ontwikkelingen die mede op gang waren gebracht door de Franse Revolutie). Dilthey spreekt over de *Umbruchgeneration* die rond 1770 geboren is (Gaus, p. 165).

Over populariteit tijdens zijn leven had Jean Paul niet te klagen, maar bij geleerde tijdgenoten viel hij wat minder goed in de smaak. Zo stonden **Goethe** en **Schiller** bepaald gereserveerd tegenover zijn werk, al overtuigde de *Levana* Goethe wel enigszins. **Nietzsche** moest helemaal niets van hem hebben. Hij noemde Jean Paul een halve eeuw later zelfs "ein Verhängnis im Schlafrock" (*Menschliches, Allzumenschliches*, 1880, p. 919).

Pseudoniem

De naam Jean Paul is een pseudoniem voor Johann Richter. In die schuilnaam is de voornaam van **Rousseau** verwerkt waarmee hij zijn bewondering voor zijn beroemde tijdgenoot wilde uitdrukken. In navolging van Rousseau spreekt Jean Paul over de 'ware natuur van het kind' en over de 'ideale mens' die in elk kind in beginsel aanwezig is. Vooral tijdens de eerste levensjaren is het van belang dat de natuurlijke aanleg kans krijgt om zich te ontploegen. Dan kan de 'helende opvoeding' deels achterwege blijven (de 'entfaltende Erziehung' is de 'rechte Erziehung').

Godsdienstige vorming

Godsdienstige opvoeding is voor Jean Paul de kern van alle opvoeding aangezien de mens pas ten volle mens wordt door religie. In de geloofsoverdracht bereikt men niets als men het bestaan van God wil bewijzen. Het oneindige wordt slechts plotseling aanschouwd. "Slechts op vleugels kan men daar komen en niet via de trap." Door deze denker in de Romantiek wordt zelfs verondersteld dat er in de kinderziel reeds een complete metafysica sluimerend aanwezig is. "Want hoe is het anders mogelijk om het oneindige, goddelijke, eeuwige en heilige bij een kind innerlijk te laten aanschouwen terwijl wij slechts 'lege woorden' tot onze beschikking hebben?", zo vraagt Jean Paul zich af. Toch staat het eigen geloofsleven van de opvoeder er niet geheel los van want op een andere plaats merkt hij op dat "slechts wie een God in de hemel en in zijn eigen hart heeft" zich kan bezighouden met godsdienstige vorming.

Intergenerationeel opvoeden

Af en toe doen de pedagogische overwegingen van Jean Paul denken aan de redeneringen van **Schleiermacher**. Bijvoorbeeld in zijn nadruk op een positief opvoedingsklimaat. En in zijn constatering dat slechts een deel van de opvoeding opzettelijk geschiedt, want voor het overige wordt er 'opgevoed' door de culturele omgeving en de tijdgeest. Dat beseffende betekent nog niet dat daarin berust moet worden. De opzettelijke opvoeding tracht om die reden "boven de tijdgeest uit te stijgen". Het kind moet volgens Jean Paul niet voor het heden worden opgevoed maar voor de toekomst. Want de tegenwoordige tijd werkt reeds

onophoudelijk en gewelddadig in op het leven van het kind. In het historische proces heeft de opvoeding de functie om steeds vooruit te grijpen op de volgende generatie.

Taalontwikkeling

Het belang van een goede taalontwikkeling kan volgens Jean Paul nauwelijks worden overschat. In zekere zin is de taal zelfs mede-opvoeder en kan er in plaats van over moedertaal beter gesproken worden over ‘taalmoeder’. Behalve het leren benoemen van de dingen, het leren onderscheiden, de ontwikkeling van een innerlijk gevoelsleven, leert het kind door middel van de taal ook de wereld te ‘veroveren’ en te verklaren. Het leren van de grammatica, bij voorkeur tijdens het leren van een vreemde taal (zo mogelijk het Latijn), kan worden opgevat als eerste filosofische reflectie.

Denkbeeldige ‘Zeitdiagnose’ van ons opvoedingsklimaat

Gesteld dat Jean Paul een kijkje in onze tijd had kunnen nemen dan had hij zeker een kritische en humoristische bespreking gewijd aan ons onderwijs. Uitgaande van de opvattingen in de *Levana* zou hij wie weet wel opmerken dat jonge kinderen dikwijls te maken krijgen met een te groot aantal opvoeders tijdens de ‘voor-, tussen- en naschoolse opvang’. En zou hij misschien constateren dat ouders zo vaak goede sier willen maken met hun kinderen. Van kinderen wordt dan op school overdreven vaak verwacht dat ze ‘leuk’, ‘sociaal’ en ‘intelligent’ zijn, zo niet ‘hoogbegaafd’. Bij middelbare scholieren zou hij kunnen vaststellen dat die niet altijd meer toekomen aan een vrolijke stemming door de overladen schoolprogramma’s.

Verder zou Jean Paul zich in een ‘Zeitdiagnose’ van ons onderwijs zeker ironisch uitlaten over de ‘professionals’ die tegenwoordig voor de klas staan. In zijn *Levana* schrijft hij: “Het zware beroep van leraar moet op luchtige wijze worden uitgeoefend en men moet het zeker niet opblazen.”

Ten slotte zou hij vast en zeker ook positieve ontwikkelingen signaleren. Wellicht een voortzetting van iets wat rond 1800 al op gang kwam. Namelijk de toegenomen mogelijkheden om een *eigen identiteit* en *individuele talenten* te ontwikkelen als gevolg van het verdwijnen van de standencultuur. Het opvoedingsproces kenmerkt zich dan niet meer door continuïteit en doelgerichtheid maar door een grillige opeenvolging van vergissingen en toevalligheden. Zoals bijvoorbeeld te lezen is in **Goethes Wilhelm Meisters Lehrjahre**, uit 1796. Het zoeken en het maken van fouten wordt een onvermijdelijk kenmerk van de jeugd. In tegenstelling tot jongeren uit het voorbije ancien régime die dikwijls waren voorbestemd om iets bepaalds te doen of te worden, heeft Wilhelm een *open toekomst*. In een brief aan Werner schrijft hij: “Daß ich dir’s mit Einem Worte sage, mich selbst, ganz wie ich da bin, auszubilden, das war dunkel von Jugend auf mein Wunsch und meine Absicht”. Aan mogelijkheden tot zelfontplooiing hebben jongeren in onze tijd bepaald geen gebrek meer.

Literatuur:

Bollnow, O.F. (1952). *Die Pädagogik der deutschen Romantik*. Stuttgart: Kohlhammer Verlag.

Fetzer, G. (1983). *Die Klassiker der deutschen Literatur*. Hermes Handlexikon. Düsseldorf: Econ Verlag.

Gaus, D. (1998). Bildende Geselligkeit. Untersuchungen geselliger Vergesellschaftung am Beispiel der Berliner Salons um 1800. In: *Jahrbuch für Historische Bildungsforschung*. Band 4, pp. 165-208. Weinheim und München: Juventa Verlag.

Goethe, J.W. von (1998). *Wilhelm Meisters Lehrjahre* (1795/96). In: *Goethe Werke*. Hrsg. Von F. Apel u.a. Vierter Band, p. 351. Frankfurt a/M: Insel Verlag.

Paul, Jean (1963). *Levana oder Erziehlehre* (1814). Besorgt von K.G. Fischer. Paderborn: Schöningh.

Internetbron:

Jean Paul, *Levana oder Erziehlehre*(1807/1813):

<http://gutenberg.spiegel.de/jeanpaul/levana/levana.htm>

Gepubliceerd in:

- D.Th. Thoomes, *Bronteksten Historische Pedagogiek. Introducties, literatuurverwijzingen en internetbronnen*. Rotterdam, Hogeschool Rotterdam, 2000, hoofdstuk 10, pp. 33-36 en in
- *In de Waagschaal, tijdschrift voor theologie, cultuur en politiek*, jrg. 35, nr.13, 23 september 2006, pp. 26-28.